

IKKINCHI JAHON URUSHI YILLARIDA O'ZBEKISTONDA FAN-MADANIYAT VA O'ZBEK ADABIYOTINING RIVOJLANISHI

Isaxova Barno Abduvaxobovna, Shon-sharaf davlat muzeyi yetakchi ilmiy xodimi, "Ajdodlar izidan" harbiy-tarixiy jamiyati bosh mutaxassisi

DEVELOPMENT OF SCIENCE, CULTURE AND UZBEK LITERATURE IN UZBEKISTAN DURING THE SECOND WORLD WAR

Isakhova Barno Abduvakhobovna, Leading Researcher at the "Shon-sharaf" State Museum, Chief Specialist of the "Ajdodlar izidan" Military-Historical Society

РАЗВИТИЕ НАУКИ, КУЛЬТУРЫ И УЗБЕКСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ В УЗБЕКИСТАНЕ В ГОДЫ ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

Исахова Барно Абдувахобовна, ведущий научный сотрудник Государственного музея "Шон-шараф", ведущий специалист военно-исторического общества "Аждодлар изидан"

[https://orcid.org/00](https://orcid.org/0000-0002-1114-2798)

00-0002-1114-2798

e-mail:

ganiyevabarno86@yandex.com

Annotatsiya: Maqolada Ikkinchi jahon urushi yillarida fan-madaniyat va o'zbek adabiyoti rivojlanishi tarixi yoritilgan bo'lib, tahlillar misolida dalillangan. Ushbu sohaning ochib berilishida shu yillarda yozilgan asarlar, xalq tilidan yozilgan xatlar va gazetalardan parchalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: O'zbekiston yozuvchilari, O'zbek adabiyoti, front gazetalari, front jangchilari, Ikkinchi jahon urushi.

Abstract: This article examines the history of the development of science, culture, and Uzbek literature during World War II, supported by analytical examples. This discussion includes works written during these years, letters written in the native language, and newspaper excerpts.

Key words: Uzbek writers, Uzbek literature, front-line newspapers, front-line soldiers, World War II.

Аннотация: В статье рассматривается история развития науки, культуры и узбекской литературы в годы Второй мировой войны, подкреплённая примерами анализа. Для раскрытия этой темы используются произведения, написанные в эти годы, письма на родном языке и отрывки из газет.

Ключевые слова: узбекские писатели, узбекская литература, фронтовые газеты, фронтовики, Вторая мировая война.

Kirish. Ikkinchi jahon urushi yillari O'zbekistonda fan va madaniyat ham o'sishdan to'xtab qolmadi. 1943-yilning 27-sentyabrida O'zbekiston Fanlar akademiyasi tashkil qilindi. Urush yillari O'zbekistonga Moskva, Leningrad, Kiyev, Xarkov va boshqa shaqarlardan juda ko'p

ilm va madaniyat ahlilari kelib qo'shildilar. Leningrad politexnika instituti, Kiyev industrial, Xarkov transport institutlari, Leningrad konservatoriyasi, Moskvadagi tarix va falsafa, jahon adabiyoti, sharqshunoslik, iqtisodiyot va huquq, tilshunoslik institutlari, Pushkin uyi va yana

boshqa bir qancha ilmiy-tekshirish institutlari Toshkentga ko'chirildi. Moskva, Leningrad, Kiyev, Minsk va Xarkov shaharlarining ko'pgina san'at xodimlari va olimlari o'zlarining ijodiy faoliyatlarini o'zbek yurtida davom ettirdilar. Urush yillari o'zbek adabiyoti uchun qattiq sinov yillari, g'oyaviy, siyosiy va badiiy jihatdan keskin ko'tarilish, toblanish davri bo'ldi. O'zbek yozuvchilari urushning birinchi kunidanoq bu qirg'in keltiruvchi urushni qattiq qoraladilar va qo'llariga qalam, qurol olib dushmanga qarshi kurashga otlandilar. O'zbekiston yozuvchilari urushning birinchi kunlaridanoq insoniyatga va jahon madaniyatiga qirg'in keltirayotgan fashizmga qarshi kurashga o'tlanib, shunday fikrlar qalblarida jo'sh urdi: "Biz, O'zbekiston yozuvchilari, shu og'ir urush kunlari butun sovet xalqi bilan birgalikda g'alaba uchun kurashamiz, nayza va qalam bizning qurolimiz bo'ladi"[1]. Keyinroq, 1943-yilning 31-yanvarida Toshkentda O'zbekiston, Turkmaniston, Tojikiston, Qozog'iston va Qirg'iziston respublikalari xalqlari vakillarining fashizmga qarshi katta mitingi bo'lib o'tdi va bu mitingda Mirzo Tursunzoda, Ali To'qimboyev, Halima Nosirova, Hamid Olimjon, Sobit Muqonov kabi san'atkorlar so'zga chiqib, xalqni fashizmni tor-mor qilib ona vatanni saqlab qolishga chaqirdilar. Ikkinchi jahon urushi davrida o'zbek adabiyotining faolligi, jangovarligi, siyosiy o'tkirliigi, Vatan va xalq oldidagi o'z burchini sezish hissi, xalqchillik fazilati oshibgina qolmay, ayni chog'da yangi talantli kadrlar evaziga boyidi, adabiyotimiz keksa avlodlarining ijodi yanada yuqori bosqichga ko'tarildi, poeziya, publitsistika, hikoya, ocherk kabi janrlarning keng taraqqiy qilishiga olib keldi.

Bu davrda G'afur G'ulom, Hamid Olimjon, Oybek, Uyg'un, Abdulla Qahhor, Mirtemir, Zulfiya kabi qalam ahllarining nomi butunittifoq o'quvchilari orasida keng tarqaldi. Oydin, S.Abdulla, T.Fattoh, H.G'ulom, Mirmuhsin, S.Nazar, Z.Diyor kabi yozuvchilar bu davrda barakali ijod qildilar.

Adabiyotlar tahlili. Sharof Rashidov, Sulton Jo'ra, Nazir Safarov, Mamarasul Boboyev, Parda Tursun, Zinnat Fatxullin, Ibrohim Rahim, Mumtoz Muhammedov, Adham Rahmat, Nazarmat, Adham Hamdam, Ashirmat, G'afur G'ulom, Bahrom Rahmonov, Mirzakalon Ismoilii, Hasan Said, Ilyos Muslim, To'g'on Ernazarov, Ahmad Bobojon, Shuhrat, Ne'mat Toshpo'lat, Sulton Akbariy, Yong'in Mirzo, Jalil Qodiriy kabi o'ttizga yaqin yozuvchi va shoirlar Qizil Armiya safida qurol va qalam bilan xizmat qildilar. Bu yozuvchilarning ko'pchiligi frontda tashkil qilingan "Qizil Armiya" (M.Ismoilii, I.Muslim), "Front haqiqati" (Nazarmat), "Qizil askar haqiqati"

(Ibrohim Rahim), "Suvorovchi" (A.Rahmat), "Vatan sharafiga uchun" (N.Safarov, Z.Fatxullin), "Vatan uchun" (Adham Hamdam), "Suvorov hujumi" (T.Ernazarov), "Bong", "Sovet jangchisi" kabi o'zbek tilida chiqadigan gazetalarda redaktor, redaktor o'rinbosari va harbiy muxbir bo'lib ishladilar. Bu yozuvchilar urush dahshatlarini, sovet jangchilarining qahramonligini bevosita o'z ko'zlari bilan ko'rdilar, ular bilan yonma-yon jang qila turib, o'z asarlariga voqea, fakt va qahramonlar to'pladilar. Jang maydonlariga mashhur o'zbek yozuvchilari ham borib, jangchilarni ma'naviy ruhlantirib turdilar, ular urush ko'lamini va sovet jangchilarining ulug' jasoratini o'z ko'zlari bilan ko'rib, beqiyos fakt va materiallar yig'ib keldilar.

Hamid Olimjon, G'afur G'ulom va Oybek O'zbekiston hukumati delegatlari tarkibida frontga bordilar. Jangchilarning bir xatida "Bizga paxta ustasi ordenli Sharif bobo, ordenli shoir G'afur G'ulom va boshqa o'rtoqlar kelishdi. Diviziyaning butun shaxsiy tarkibi ularni yaxshi biladi va ular bilan uchrashgan vaqtimizda, nemis-fashistlarga yanada kuchliroq zarba beramiz va dushmanning texnikasini ko'proq yakson etib, askarlarini qirib tashlaymiz, deb qasamyod qildik"[2], deb yozishadi.

G'afur G'ulom o'sha G'arbiy frontdan Toshkentga, o'g'liga yozgan maktubida (1942-yil 16-mart) "Men hozir fashistlar bilan kurashayotgan qahramon qizil askarlarimiz ichidaman. Sening ham ulg'ayib qahramon bo'lishingni orzu qilaman. Senga qizil jangchilarimizning qo'shiqlarini yubordim...", deydi. Oybek esa jangchilar orasida olti oydan ko'proq bo'ladi, jangchilarni o'z qalbi bilan tinglaydi. Oybek front qahramonlari bilan birga yurib, birga yashab ularning sabr-matonati haqida o'nlab she'r yozadi. Adibning so'nggi vaqtda e'lon qilgan front esdaliklaridan ma'lum bo'ladi, u okopning ichida, o'q sadolarining ostida, jangchilar bilan bir nafaslik uchrashuv paytlaridayoq she'r yozib, ularga o'qib bergan, ular nomidan front ortida maktublar yozgan. Oybekning delegatsiya tarkibida bo'lishi "urushning o'zi istaganicha har bir kavagiga kirish imkoni"ni bermas edi va shu tufayli "urush girdobiga yolg'iz" jo'naydi. Jumladan, Oybek "urush haqida o'ylagan romani uchun yaxshi materiallar" yig'ib qaytadi[3].

Toshkent — xronika hujjatli filmlar studiyasining operatorlari Qayumov, Frolov, Rahimov, Kovnit, Leybov va Zohidovlar frontga borib, sovet jangchilarining bahodirligini ko'rsatuvchi ajoyib dokumental filmlar yaratdilar.

Badiiy adabiyot front jangchilari uchun ham, front orqasidagi xalq uchun ham o'tkir kurash

quroli, madadkori va suyanhig'i bo'lib xizmat qildi. Adabiyot nemis fashistlarining barcha razil qilmishlarini xalq ko'zi oldida ro'y-rost fosh qilib berishi bilan birga, jangchilarni va butun sovet xalqini yovni batamom tor-mor qilish uchun qahramonona kurashga chaqirdi, ularni chidamli, sabr va matonatli bo'lishga da'vat etib, haqiqat sovet xalqi tomonida ekanligi va g'alabaning yaqinligini uqtirib, ular qalbiga doim dalda berib bordi.

“O'zbek yozuvchilarining ko'p asarlari jangchilar orasida chuqur muhabbat uyg'otib,— deb yozgandi politruk Ibrohim Rahim Hamid Olimjonga,— ularni Gitlerga qarshi kurashga otlantirmoqda... Ular “Toshkentdagi yozuvchi o'rtoqlariga xat yozgin, bizga o'zlarining yangi asarlarini yuborsin”, - deb meni o'z holimga qo'yishmayaptilar. Ular quyidagi ro'yxatni berdilar. H.Olimjon, Oybek, A.Qahhor, A.Umariyning agar imkoni bo'lsa, bizga shu va boshqa avtorlarning urush haqida yozilgan asarlarini yuboring”[4]. “Oktyabrda yuborgan she'rlaringizni oldik (“Xat”, “Yigitlarni frontga jo'natish”), ularni jangchilar orasida o'qidik. Kichkinagina suhbat mitingga aylanib ketdi,— deydi xatida I.Rahim.— Jangchilar “Yigitlarni frontga jo'natish”ni eshitganlarida “mana bizga yordam kelayapti” deb chapak chalishdi. Ona Vatan o'gitini o'qib, biz oxirgi qonimiz qolguncha uni himoya qilishga qasamyod qildik”[5].

Hamid Olimjonning “Qo'lingga qurol ol!” nomli oskolka bilan teshilgan, urush hududida sarg'aygan, titilgan va ayrim joylari kuygan kitobini bir jangchi jang maydonidan topib oladi va uni urushning oxirigacha yonidan qo'ymaydi[6].

Muhokama. Ikkinchi jahon urushi yillari partiya va hukumatimiz badiiy adabiyotning xalq orasiga keng yoyilishiga juda katta ahamiyat berdi. Poetik asarlarning deyarli hammasi respublika va front gazetalarida bosildi. H.Olimjonning “Jangchi Tursun” (1942-y), “Roksananing ko'z yoshlari” (1944-y), poema va balladalari ham “Qizil O'zbekiston” gazetasida bosildi. G'afur G'ulomning “Men yahudiy”, “Sen yetim emassan” kabi yoki Hamid Olimjonning “Qo'lingga qurol ol”, “Rossiya”, Zulfiyaning “Palak” kabi she'rlari “Pravda”, “Komsomolskaya pravda” gazetalarida bosildi.

Abdulla Qahhorning “Dardakdan chiqqan qahramon” (1942-y), “Oltin yulduz” (1945-y),

“Xotinlar”, “Asrorbobo” nomli katta hikoyalari, I.Sultonovning “Burgutning parvozi”, N.Pogodin, H.Olimjon, Uyg'un, Sobir Abdullalar tomonidan yozilgan “O'zbekiston qilichi” (1942-y) dramasi, Oybekning “Quyosh qoraymas” romanidan, Sobir Abdullaning “Alpomish va Oyibarchin”, A.S.Griboyedovning “Aqllilik balosi” dramalaridan (G'afur G'ulom tarjimasida) parchalar “Qizil O'zbekiston” gazetasida bosildi. Yuqoridagi o'zbek yozuvchilarining ko'p asarlari o'zbek tilida chiqadigan front gazetalarida ham yoritilib turdi. Front gazetalarida o'zbek klassiklarining asarlarini ham berib bordilar. Ular orasida Muqimiyning “Yodimga tushdi”[7] kabi anchagina she'rlari bor.

Urush yillaridagi o'zbek adabiyotining xarakterli tomonlaridan biri shundaki, bu davrda jamoa bo'lib, hamkorlikda ijod qilish nihoyatda kuchaydi. Shoiralar jamoasi tomonidan bir qancha she'riy “Xat”lar yozildi. N.Pogodin, H.Olimjon, Uyg'un va Sobir Abdullalar tomonidan yozilgan “O'zbekiston qilichi” asariga To'xtasin Jalilov, Tolibjon Sodiqov, Mutal Burxonov, Nabi Hasanov kabi kompozitorlar musiqa bastaladilar. Uyg'un va Amin Umariy “Qasos”, Uyg'un va I.Sulton “Alisher Navoiy”, Sobir Abdulla va Chustiyy “Qurbon Umarov”, K.Yashin va S.Abdulla “Davron ota” kabi dramalarini hamkorlikda ijod qildilar. Urush yillarida adabiy to'plamlar chiqarishga nihoyatda katta e'tibor berildi. 1941-yil iyul oyining birinchi o'n kunligida “O'lim yovga”, “Vatan uchun” to'plamlari nashr etildi. “Vatan uchun” (1941) “Mard o'g'il” (1942) nomli to'plamlar bir yilda ikki marta qayta nashr qilindi. To'plamlarning mazmuni, yo'nalishi va janr xarakteri ham har xil. Front shoirlarining she'rlari “Jangchilarning she'rlari” (1943), dramatik asarlar “Jangovar sahna” (1943), Leningrad mudofaasiga qaqramonona bag'ishlangan o'zbek va rus tillarida “Shonli Leningrad” (1942) to'plamlari chiqdi. Shuningdek, estrada teatrlari, kolxoz sahnalari va havaskorlari uchun dramatik va poetik asarlardan iborat bo'lgan “G'azab qo'shiqlari” (1943) “Qasam” (1944), “O'zbekiston bahodirlari” (1944) nomli hikoyalar to'plami va “O'zbeklar” (1943) nomli publitsistik asarlar nashr etildi.

Urush yillari qonli jang maydonlarida son-sanoqsiz ajoyib qahramonlarning yetishib chiqishi munosabati bilan o'zbek adabiyogida ocherk janri keng rivojlandi, voqeiy hikoya va dokumental

povestlar maydonga keldi: “Mardlik” (1942), “Sakkiz botir” (1943), “Qahramonlar haqida hikoyalar” (1944) to‘plamlari ana shunday asarlardir. Hatto ayrim bahodirlarning o‘ziga maxsus bag‘ishlangan to‘plamlar ham vujudga keldi. Bundan tashqari bu davrda “Ont” (1944), “Vatan jonbozlariga»” (1944) kabi to‘plamlar, “Zafar” (1945) kabi to‘plamlar nashr qilindi. Jangchilar o‘zbek xalqiga yozgan bir “Xat”ida mana bunday deydilar: “Rustam, Ravshanbek, Avazxon, Alpomish kabi afsonaviy bahodirlarning qahramonliklari fashistlarga qarshi olib borilayotgan janglarda bizlarni ilhomlantirdilar”[8]. Urush davrida adabiyotimizda folklorning mana shunday afsonaviy obrazlaridan, qahramonona dostonlaridan ilhomlanib yozilgan asarlar paydo bo‘ldi. Qahramonlik ruhi bilan to‘lib-toshgan xalq dostonlari va qo‘shiqlari keng tashviq etildi: SSSR Fanlar akademiyasi O‘zbekiston filialining (1943-yilgacha) Til, adabiyot va tarix instituti Go‘ro‘g‘li dostonlari siklidan “Dushmanning tor-mor etilishi” (1941), “Mardlikni ko‘ring bizdan” (1941), “Mardlar maydoni” (1941), “Go‘ro‘g‘li”, “Botirlar”, (1942) to‘plamlarini va xuddi shu urush yillari xalq ijodining namunalari o‘z ichiga olgan “Vatanga muhabbat qo‘shiqlari” (1941), “Ashulalar” (1942) to‘plamlarini katta tirajlarda chiqardi. Urush yillari eng muhimi, bu yozuvchilar va ularning asarlari o‘zbek adabiyotining g‘oyaviy, siyosiy va badiiy jihatdan yanada yuqoriga ko‘tarilishiga olib keldi. Shuningdek, O‘zbekistonga ko‘pgina Rus yozuvchilarining evakuatsiya qilinishi, qardosh xalqlar yozuvchilari va chet ellik yozuvchilarning O‘zbekistonda bo‘lishi faqat o‘zbek xalqi, o‘zbek madaniyati, fani va adabiyoti uchungina foyda keltirib qolmasdan, o‘zbek xalqining hayoti, qahramonona mehnati, uning madaniyati, adabiyoti ularning qalbida ham o‘chmas iz qoldirdi. Bu davrda o‘zbek asarlarining

rus tiliga tarjima qilinishi o‘zbek xalqining boy adabiy va madaniy merosini rus hamda qardosh xalqlar orasiga yanada keng yoyilishiga sabab bo‘ldi. Urush davrida O‘zbekistonga kelgan ijodkorlarning qudratli ovozigina mahalliy rus yozuvchilari ham o‘z hissalarini qo‘shdilar. V.Lipkoning “Yig‘la, Germaniya”, A.Ivanovning “Hordiq”, S.Somovanning “Arafa”, “Zebo G‘aniyeva”, M.Bikadorovning “O‘g‘ilga” kabi she‘rlari yoki M.Sheverdinning prozaik asarlarida (“Sanjar botir” kabi) urush davrining keskin ruhi, xalqning jasorati va murakkab kechinmasi ifodalandi.

Xulosa. Xulosa o‘rnida mana bu faktlarning hammasi urush yillarida O‘zbekistonda ko‘p millat yozuvchilarining do‘stona va hamkorlikda ijod qilib, bir g‘oya va bir maqsad uchun bir yoqadan bosh chiqarib kurash olib borganini ko‘rsatadi. Birgalikda bir jamoa bo‘lib shunday asar va to‘plamlarning yaratilishi xalqining jasorati va matonatini yanada chuqurroq tushunishda va ko‘rishda, fashizmning vahshiyatini va o‘limga mahkum etilganligini yanada to‘laroq anglashga zamin yaratadi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Pravda Vostoka, 26-iyun, 1941-y.
2. Vatanning chaqirig‘iga javob. Toshkent. O‘zbeknashr, 1943, 57-bet.
3. Oybek. Front bo‘ylab. Toshkent badiiy adabiyot nashriyoti, 1965, 23-bet.
4. Письма с фронта. Ташкент. Изд-во АН УзССР, 1949, стр. 33.
5. Письма с фронта. 35-бет.
6. S.Azimov, Hamid Olimjon. Toshkent, UzFAN, 1955, 145-bet.
7. Dushmanga qarshi olg‘a front gazetasi, 1944-yil, 1-iyun.
8. Frontdan xatlar. Toshkent. O‘zbekiston nashriyoti. 1965. 102-bet.

